

INTERVJU SA KUJTIMOM PAČAKUOM

Prizren | Data: 1. novembar 2014.

Trajanje: 100 minuta

Prisutni:

1. Kujtim Pačaku (Intervjuisani)
2. Jeta Redža (Intervjuira)
3. Kaljtrina Krasnići (Kamera)

Simboli komentara u transkriptu neverbalne komunikacije:

() emocionalna komunikacija

{ } – intervjuisani objašnjava gestama

Drugi simboli u transkripciji:

[] – dodatak za bolje razumevanje teksta

Fusnote su napomene urednika u kojima se pružaju informacije o mestima stanovanja, imenima ili izrazima.

Detinjstvo

Kujtim Pačaku: Ja sam četvrti sin, pretposlednji u porodici Pačaku, od oca Durmiša i majke Seime. Naš otac je poslao u školu sve nas petoro dece sa tadašnjom platom. Nas petoro smo svi završili studije. U zajednici Roma ovo je retak slučaj, ali zahvaljujući Bogu i mom ocu, koji je bio dobar telefonista i imao jasno usmerenje i uvek je ulagao sav svoj novac u naše knjige i sveske. Moj brat je diplomirao hemiju-fiziku, moja druga sestra, sada pokojna, je diplomirala ekonomiju, moja sledeća sestra Hamdia je ... diplomiran inženjer, posle ja, i moja druga pokojna sestra je diplomirala engleski jezik. Mislim, danas nas je dvojica braće i jedna sestra.

Moje detinjstvo je bilo radosno; kao učenik osnovne škole, bio sam učenik koji je trčao za muzičarima po ulicama, gde god bi našli svadbe (smeje se). Bio sam dete koje je trčalo sa loptom, ili čekalo loptu, da bi uhvatio loptu. Kad kažem da sam čekao loptu mislim da kad bi došao trenutak ja bih pred njom, **dočekao** bih loptu. Nije nam bilo uopšte lako da se integrišemo u tadašnjem školskom sistemu zato što smo kod kuće govorili romski jezik, a posle u školi, od 11 sati, spremili bi se da govorimo drugi jezik – albanski jezik (smeje se). Za decu iz naše zajednice nije uopšte lako da posle šest ili sedam godina pričanja romskog jezika celo vreme kod kuće, da pređu posle na albanski jezik u školi. Bio to redak slučaj za decu iz naše zajednice, ali neka deca moje generacije su govorila albanski jezik kod kuće i išli su u školu na albanskom jeziku, tu nije bilo nikakvih problema, ili na turskom jeziku, kod kuće se govorio turski i išli su u školu na turskom jeziku, ali kod nas je bilo malo specifičnije da se stvori ta baza, osnovna kroz osmogodišnje obrazovanje, zato što je prvo morao da se zna albanski za školu.

Dobro je što je bi moja pokojna majka dok sam odrastao govorila: “Nisam te učila da budeš egoista”. A ja bi joj rekao: “Zašto egoista?”. Na to ona bi mi rekla: “Nije filozofija dobrog deteta da kad sisa majčinu sisu, radi samo to, veliki je egoizam, sebično je da samo sisa mleko od svoje majke”. I mi smo sisali i jezik (smeje se), mi smo istovremeno radili dve stvari – da sisaš majčinu sisu i istovremeno da sisaš jezik svoje majke, kažem da upijaš jezik svoje majke slusajući njene pesme, slušajući slogove njene uspavanke. Dok smo mi, paralelno radili dve radnje. A to je de fakto politika romske zajednice da nikada ne postanu egoisti, deca romske zajednice da postanu egoisti da sišu samo majčino mleko i ništa više. Mleko mu može curiti negde ovuda {pokazuje obraz lica} i da mu majka obriše i da prođe ta etapa. Ne! Paralelno treba sisati i majčin jezik, mislim na romski jezik.

Tako da je prošla jedna faza, učeći jezik. Kasnije počinju prvi koraci u učenju drugog jezika, albanskog, jer se moraš školovati na albanskom jeziku. Znati samo “Dobar dan”, “Dobro jutro”, u dobi od tri, četiri godine nije dobro. A sada izađi ponovo van, kucaj na vrata da kažeš, *[na albanskom]* “Dobar dan”, tako je moj brat radio, moja majka, moje sestre koje su bile starije i i tako smo naučili albanski jezik.

Bilo je dobro što sam ja tokom osnovne škole imao samopouzdanja da kažem “Da, ja sam Rom” (smeši se), jer ondašnja većina ’65-ih, ’66-ih godina... kada sam imao sedam godina, tada se nisam nimalo bojao da kažem da sam Rom. Ekonomski položaj ostalih Roma bio je jako težak. Sećam se učitelja, “Razdelite pomoć!”, ne znam kavkvu su pomoć davali. I pita, “Imate li vi potrebe za pomoći?” “Ne, ne, nemamo potrebe, mi smo bogati. Imamo radio u kući”. Imali smo radio u kući i na roditeljskom sastanku, učitelj je rekao tati “Gledaj, imamo neke donacije Crvenog krsta, mislim da ti daju šećer, ulje...” Ja sam bio jako povređen kada mi je učitelj pred drugovima rekao, “Da li i vi primete pomoć, Kujtime?” Rekao sam, “Ne, ne, mi imamo radio u kući, nismo siromasi”.

Taj moj radio je bio “Melodia”, tata ga je tada imao ... ili “Toplica” ne znam da li je bio “Melodia” ili “Toplica”. Bio je jedan veliki krug kao kompas, slušali smo tada izvanredno dobre pesme negde poslepodne, jako malo romskih, ali ah Nedžmije je pevala. Nedžmije Pagarušu treba slušati, ili neku tursku muziku ili hvala Bogu i poneku romsku pesmu gde je moglo da se nađe. Kod nas u kući je bilo kao svadba kada je bila oko pet poslepodne muzika, ili kad slušamo pozdrave i čestitke, kada je ječao glas radija (smeši se), ali, ne dobro.

Prošla je osnovna škola. Bio sam dobar, bio sam aktivan i u slobodnim aktivnostima. U dobi od deset ili devet godina po prvi put sam se pojavio na televiziji. U slobodnim aktivnostima sam nosio... albansku odjeću, kostim, ali sam pevao na srpskom jeziku. Pevao sam jednu pesmu nekog srpskog pevača u ondašnjoj emisiji “Iskra”. Video sam sebe na televiziji kako pevam, bilo je takmičenje osnovnih škola. Sećam se da sam osvojio prvo mesto kada mi je tadašnji političar, mislim da se sećam, Fadilj Hodža dao jedan poklon, ali poklon nije završio u mojim rukama, nego je ostao u školi. Kasnije ja nisam vratio jednu loptu školi na času fizičkog. Rekao sam, “Dali su mi poklon, sada ja uzimam loptu, jer nije pevao ni direktor, ni učitelj. Pevao sam ja, poklon trebam zadržati ja. Škola nije pevala, pevao sam ja”. Zato što nisam dobio poklon nikada. Ali sećam se da sam u Domu kulture pevao jednu pesmu, gde su i drugi učenici osnovnih škola pevali neke pesme. Znam da sam nagrađen, ali samo sam video kako mi je Fadilj Hodža darovao onaj poklon, za mene je bio... Ali taj poklon ja nisam više video. I ja na času fizičkog, fudbal nisam vratio školi. Niko mi nije tražio loptu, sva deca iz ulice su se snjom igrala. “Ovo je poklon”, rekao sam im.

Još onda sam počeo da žvrljam po sveskama, neku poeziju za školu, za učitelja. Učitelj je bio zadovoljan... “Da, da nastavi, Mehdi Cufi, biti će nešto...” Bio je interesantan sistem u osnovnoj školi, slabi učenici koji su imali loš uspeh tokom dana, oni su ostajali plus još jedan čas da bi obavili ponavljanje nastavnih lekcija iz onog što su u toku dana učili. I često sam bio ja taj koji je držao dodatne časove za učenike, gde smo u mom razredu imali ponavljača mnogo starijih od mene, ja ’59 oni su sigurno bili ’50. Hamza jedan dobar klarinetista, često... imao sam ulogu učitelja u četvrtom ili petom razredu, “Nemoj mene da pitaš”, govorio mi je na romskom jeziku, bilo mu je neugodno (smeši se). Iz predmeta matematike ili jezika, učitelj me je angažovao da vodim dodatnu nastavu jedan ili dva časa.

Fudbal je bi nerazdvojni deo, jedva smo čekali subotu, nedelju kada je fudbal bio neizbežan, znači, bili smo spremni i da hranu da nosimo sa sobom da bude praznik fudbala. Izleta se sećam iz prvog ili drugog razreda kada smo odlazili iz Prizrena, išli u Gradski park koji je bio na ulazu u Prizren, sada su zgrade tamo. Moja velika karakteristika je bila da me je moja baba osramotila; kad smo išli daleko, dva po dva, i pevali, “Došlo je proleće, došlo je proleće u vrtu i drugo cveće, ljubičica samo što je procvetala i slavuj samo što se pojavio”. Ja sam bio zadnji, i moja me baba, pokoj joj duši, Raza, nosila na leđima. Dolazila je (smeje se), nosila me na leđima, bio sam zadnji i govorio joj je učitelj, “Zašto dolaziš ti, bako, da nosiš

Kujtima na leđima?” “Ne, ne dečko će mi se umoriti, ja ga moram nositi na leđima. Nego, reci mi kada ćete se vratiti!?” Učitelj joj je govorio, “Negde oko četiri sata.” Baba bi se vratila kući, obavila neke kućne poslove i čekala me na kraju parka kad bi smo se vraćali i ponovo ja babi na leđa. Tako da, kada god bismo imali izlet (smeje se) mene je bilo stid od drugova, jer su drugi drugovi hodali, pevali, a i ja sam pevao na babinim leđima. Ponekad sam joj govorio, “Baba, znaš li ti da pevaš ponekad?”, govorila je: “Nema potrebe da pevam, ja ću tebe da nosim”. I hranu koju smo imali ona je nosila. I u odlasku i u povratku ja babi na leđima, zagrlio bih je, dvema rukama me je nosila, tako se sećam detinjstva, zanimljivo je bilo.

Imao sam podršku sestara, brata... Malo sam provodio vremena na ulici, karakteristično je kod Roma da oni imaju neki ćošak na ulici gde provode vreme, ja nisam imao pravo da tamo stojim. Brat nije govorio, samo bi glavom rekao {pomera glavu}, pomerio bi glavu, morao bih ići kući na učenje. Ali ne uči se u školi. “Uči!”, sada razmišljam ja... Gde se uči u školi? „Nego, dođi pogledaj da li ja učim, mogu da sedim u sobi četiri – pet sati, šest meseci, da spavam, nego hajde...” Učiti, učiti, učiti! Bio sam dobar u osnovnoj školi.

Mladost

Kujtim Pačaku: Šta se posle desilo? Direktor medicinske škole primio me u medicinsku školu. Za sve je bio spektakl, Kujtim će postati lekar i rekao sam, “Šta ću ja kao lekar da radim?” Ali, moja baba je znala da pravi više od 30 vrsta narodnih lekova. Gledao sam babu, lečila je ljude, i ja ću da ih lečim. Ali kako? Ona leči žene, decu iz naselja nekim lekovima, nekim preparatima, nekim cvetovima. Nastavio sam nedelju ili deset dana u medicinskoj školi, a onda sam se predomslio. Rekao sam, “Nije ovo za mene”. Krenuo sam ovom ulicom koja nam je pozadi [pokazuje na ulicu iza objekta u kojem se odvija intervju] u muzičku školu. Muzika je za mene bila lek, bila je medikament koji me je smirivao, vraćao bih se nazad slušajući radio. Govorio sam, “Oдавde izlazi muzika, iz ovog radija. Ovi ljudi tu prave muziku”.

Muzička škola je specifična škola gde ima i individualne i grupne nastave. Zahvaljujući osoblju koje je u to vreme bilo izvanredno dobro, puno su me podržali koncertima, koralnim pevanjem. Muzička škola je zahtevala rad celi dan jer ja kući nisam imao klavir. Pre podne sam imao redovnu nastavu, poslepodne individualnu nastavu i vodila se bitka da se zauzme prostorija u kojoj je bio klavir da se vežba. I teta Liza, koja je čistila školu, mi smo joj pomagali, ja sam joj puno pomagao da ranije očisti prostor ili prostorije u kojima je bio klavir, onda je ona išla kući. Ja sam ostajao do deset, jedanaest naveče na klaviru. Zaključao bih vrata i svaku noć bacio ključeve sa vrata ili preko zida u dvorište, ona ih je nalazila ujutro, ponovo je dolazila tako da niko ovo nije znao (smeši se). Profesori su me puno podržavali jer su znali da meni ne nedostaje talenat. Radio sam na izvanredno ozbiljan način. Moja sreća je bila da moji roditelji nisu znali muziku s notama, niko u kući, jer ja sam bio prvi muzičar u kući, i nisu znali da me ispituju ništa o kontrapunktu, o harmoniji, o solfeđu, i tako redom... (smeje se). “Da, dobro je, samo objasni pevanjem...” i tako dalje, nisam nikako hteo da stanem.

Počeo sam studije na Muzičkoj akademiji, akademiji koja je bila u dva stepena, prve dve godine je bio prvi stepen, zatim prijemni ispiti za drugi stepen, četiri godine sa 56-57 ispita. Ali tamo sam naišao na izuzetno dobre muzičare: Nezafete Šalja, Gani Miftari, Šaban Keljendi, Šefcet Hodža, Jasmina Omeragić, Lejla Pulja Hadžiu. Izuzetno dobri, prethodnici današnjih muzičara... Venera Mehmetagaj. Mi smo svirali i narodnu muziku, i bio je praznik kada bi ponekad profesor rekao, “Da, danas nećemo obrađivati nastavnu

jedinicu nego ćemo slušati grupu, kvartet ili kvintet”. Mi smo na pripremali dela Betovena i nekako ih pretvarali u narodnu muziku, adaptirali bi Lista ili čardaš na idiotski način.

Svaki dan je bio proslava u našoj muzičkoj školi, očekivao sam svakog dana da ćemo svirati i to s izuzetno dobrim pevačima. Tokom studija sam bio član Kolegium kantoriuma koji je vodio pokojni Mark Kačinari. Sa 100 pevača biti prvi tenor, bila je privilegija za mene da pevam sa Ljude Mjedom, Gani Miftariem ili sa Šaban Keljmendijem, a oni ne da su studirali glas, bili su operski pevači. Kasnije je stvoren i orkestar – Studentski ansambl pod rukovodstvom profesora Fahri Bećirija. Interesantni su trenuci kada si sazrevao i rastao kao hleb u rerni. Dve - tri godine sam bio član Kolegijuma, član orkestra studenata i u tom periodu pod rukovodstvom profesora Kačinarija, dva - tri puta smo osvojili prvo mesto na dubrovačkim horskim takmičenjima. Bili smo izuzetno dobri, i započelo se sa prvim kompozicija na Akordima Kosova.

Sada muzika počinje da pušta prve ćelije u mene, takođe i zato što su se u Prizrenu održavali razni festivali. Gitarijada je rok festival, tamo sam pevao na romskom jeziku. Bio sam poznat u umetničkim kulturnim udruženjima i dok sam bio na fakultetu na primer, bio sam član Kulturno umetničkog društva “Agimi” [Zora]. Pevao sam pod rukovodstvom profesora Dašnor Zrze. Kasnije sam bio član “Dogriol” kod Turaka. Bio sam član orkestra na klavijaturama i kada smo napravili prva turska snimanja turske muzike, mislim jedan prilično veliki deo. Dve - tri godine kao student sam bio deo “Dogriol-a”.

{Izgovara molitvu kada se čuje molitva hodže} Ja, svaki put kada čujem ezan stanem i otpevam onu molitvu (smeje se). I onda šta ...? Akordi Kosova su za mene bili, govorio sam - izazov. Ali kao student sam pokušavao da pišem. Vrlo je zanimljivo, reći ću vam sada, nikada nije bilo prilike da kažem, na primer, “Susreti na izvoru” Emine Asimi je moja pesma. Nikad nisam sedeo sa Emine Asimi iako sam kompozitor te pesme, niti na probama, nikada... Dolazi sledeći festival, “Imamo venčanje u planinskom kraju” pesma koju je pevala Nazmie Dušolovci, ja Nazmiju nisam nikada upoznao.

Uspesi su bili veliki kada je, na primer, Emine Asimi pevala pesmu “Susreti na izvoru” i sistem glasanja za najbolju pesmu je bio putem ondašnjih centralnih radija Prištine i lokalnih radio stanica. Dvadeset pesama, kada je Bašim Pačuku osvojio prvo mesto, pevao je “20 godina festivala” Muse Pjarku, svaka radio stanica je davala od jedan do deset glasova. Ja sam osvojio peto mesto. Neki pevači sada ne želim da ih spominjem koji su prema glasanju bili šesti ili niže, ja peto mesto. Nisam poznavao niti jednog pevača, nismo sedeli niti jednom niti s Nazmijom niti s Emini Asimi na kafi. Ali neka ...

Za mene je bilo veliko zadovoljstvo da sam nastavio dalje da radim tokom studija, a da nimalo nisam omeo studije, i tako sam završio Muzičku akademiju. Nemiri su počeli. Društveno - ekonomska situacija je počela da postaje napeta jer u mojoj porodici je sada bilo već pet studenata. I majka je morala da se zaposli da završim studije. Počele su recimo... hajde... loše stvari, izgubio sam mlađu sestru u dobi od 28 godina od raka kostiju. Nešto nije išlo dobro. Kasnije, prošlo je mnogo vremena dok se nisam pomirio s tom realnošću.

Počeo sam da pišem. Ja sam i paralelno dok sam bio student u Prištini pisao pesme na romskom jeziku, bio sam član Kulturno umetničkog društva “Rom” Roma u Prištini. Osnovao sam oktet, jedan oktet i skoro jedan hor, veći nego oktet, i pevali smo pesme na romskom jeziku dok sam bio student, radili smo predstave. Tada se održavao i festival romskih susreta bivše Jugoslavije u Prištini. Održan je peti sastanak na kojem sam imao ulogu umetničkog direktora festivala. I u međuvremenu, organizovali smo prve ćelije putem biltena s poezijom. Tako da smo tada predstavili i romski folklor i poeziju.

Sećam se da sam kao student bio veoma angažovan u radu turskih udruženja Gerçek [realnost] u Prištini. Zime su bile izuzetno hladne. Kada su svi dolazili kući, ja sam ostajao u Prištini. Studenti su se vraćali svojim kućama tokom vikenda. Morao sam da ostanem u Prištini, mrzio sam blato... uhh (osmehuje se). Železnička stanica bila je negde kod 21-ice [TV 21], malo dalje. Sećam se mnogo puta s tim torbama smo išli na autobusku stanicu". Danas nema niti jedan autobus za Prizren. Nema više mesta. Uzmi kartu za sledeći vikend". Morao sam se vratiti ponovo ili da dođu roditelji da me posete. Imao sam stipendiju, otac mi je kupio ovde kaput. Ja sam uzeo stipendiju, nisam mu rekao da sam uzeo stipendiju, a kupio sam kaput. On je došao sa kaputom u posetu, a ja [imam] drugi kaput. Dobro, vratio sam taj kaput.

Često sam išao u Beograd da prisustvujem nekom koncertu ili u Zagreb da prisustvujem nekom koncertu. Tako da smo bili grupa studenata koji su išli i po drugim gradovima, bilo u Skoplje da vidimo Berliozovu operu "Žizela", ili neko drugo delo. Imali smo to i nismo propuštali i ako je bio neki sportski događaj, obično fudbal. Tada je bilo tako da pratimo Prištinu kada je igrala u Beogradu, ili da pratimo Prištinu kada je igrala u Zagrebu za nas je bilo... Ili ondašnja "Lirija" - svaki put sam bio na fudbalskim utakmicama, posebno kada su igrali u Prištini jer je tata je bio taj koji je povezivao telefone da bi se omogućila transmisija. Ja sam često stajao pokraj Velji Vranićija koji je komentirao, ili Azem Brovine koji je komentirao na radiju, komentirao je utakmicu. Za mene je uvek bio veliki događaj da sedim pored Azema Brovine. Takođe sam počeo da govorim "Uh, kako je dobro biti novinar".

Napisao sam nekoliko članaka, jedan mali članak u Rilindiji, "Uh" rekao sam "dobro je biti novinar". I ja sam svakim danom bolje shvatao novinarstvo i rekao sam sebi, da, a da li je ovo zanat? Ovo je zanat, vještina. Ako ga znaš dobro raditi... to traži kreativnost. I Priština mi ostaje u sećanju jer sam dao veliki doprinos i pisanjem. Nastavlja se period JNA, Jugoslovenske narodne armije gde sam služio godinu i po dana. Tamo sam opet osnovao hor, u petom vojnom centru u Hrvatskoj.

Služio sam i u Varaždinu [grad u Hrvatskoj], ja sam tada osvojio prvo mesto na takmičenju, i sve vreme sam govorio, jedan je članak u novinama "Vojnik kao Herbert von Karajan". Dirigovali smo u vojsci i doveli smo je u jednu školu "32-ga divizija", kako se zvala srednja varaždinska škola, gde smo iz te škole pozajmili učenice, a ja sam imao vojnike koji su pevali u horu. Za mene je bilo izvanredno dobro muzičko iskustvo. Nakon toga su počele da se slivaju pesme u moju glavu...

Ah sada period '86 godine kada mi se čini da je bila godina otvaranja mojih prozora u umetnost, u poeziju. U Beogradu se održavala prva međunarodna škola Roma, gde smo se okupljali svi mi ljudi s fakultetima i razgovarali o stvaranju prvih grupa za resocijalizaciju [romske] zajednice u okvirima obrazovanja, iako sam zaboravio ranije da vam kažem da sam od dobi od 10 godina bio član udruženja Roma. Godina '86 u Beogradu, ondašnji intelektualci onog doba su se okupili u međunarodnoj školi Roma gde sam po prvi put imao mogućnost da sretnem sve romske intelektualce iz Evrope. Deset dana intenzivne škole standardnog romskog jezika, kulture, tradicije i istorije.

Prvi intervjui, prva poezija, su počeli da se slivaju... jer iz tog prvog susreta su proizašle i prve antologije. Imao sam neke beleške u svesci sa sobom, i neke su im se dopale, neke ne. Cilj nije bio da uđem u antologiju, cilj je bio da pokažem nešto sa Kosova što sam radio, jer sam od detinjstva bio član društva "Durmiš Aslano" u Prizrenu – Kulturno umetničkog društva. Durmiš Aslano je ondašnji romski heroj i Društvo je nasledilo njegovo ime. Svirao sam violinu u orkestru u romskom društvu "Durmiš Aslano" gde sam stalno tražio da u orkestru imamo tri-četiri-pet violina, da ne bude više kao orkestar. Za neke kolege

je bilo neshvatljivo, znaš... tri-četiri-pet violine... tražio sam jedan dobar nivo orkestra, onakav kakav sam ja naučio u školi.

Jedna antologija koja objavljuje poeziju objavila je i dve-tri moje [pesme], što je onda bila za mene velika motivacija da počnem sa pisanjem. Tamo sam upoznao jednog profesora koji će mi biti veliki oslonac, ili celoj romskoj populaciji u Evropi – Marsel Kortiade, koji je u meni video budućeg pesnika, u meni video budućeg intelektualca. I kasnije je počeo karavan pesnika iz godine u godinu u raznim gradovima Evrope, bilo u Poljskoj, bilo u Slovačkoj, bilo u Pragu, bilo u Nemačkoj, bilo u Parizu i tako redom u zemljama gde je bilo interesovanja da se održe romske letnje škole. Tako mi je dosegao rang u etnomuzikologiji i standardizovanom romskom jeziku.

Aktivizam

Kujtim Pačaku: '91 sam počeo još više da radim na emancipaciji romske zajednice. Član sam petog kongresa Roma, koji se održavao u Poljskoj u Varšavi i na kojem se govorilo o standardizaciji romskog jezika. Nakon njega slede drugi kongresi. Svakim danom ja sam prikupljao sve više literature, raznih novina i pratio sam aktivnosti, promovirali smo aktivnosti drugih Roma na Kosovu. Kako smo se približavali godinama '98-'99 primećivalo se da se krug i za nas sužava, manje koncerata, manje aktivnosti; to se nekako primećivalo. Ne znam koliko bih trebao da govorim o periodu tih godina jer ljudi ne žele da govore o tome.

Kaljtrina Krasniči: Kakve su bile '90-e godine za romsku zajednicu?

Kujtim Pačaku: '90-ih počinje da se sužava i za nas krug, jer iako smo bili aktivni u kulturnim aktivnostima, u aktivnostima koje su u sebi sadržavale muziku, poeziju, prozu i tako redom, primećivalo se da se krug sužava i za finansijska sredstva potrebna za aktivnosti i susrete vezane za Rome. Dok su izvan tadašnje Jugoslavije Romi počeli da organizuju još više aktivnosti. Vredi spomenuti Prizren, u to vreme se primećivalo da Prizren postaje rasadnik intelektualaca. '90-ih godina je univerzitetske diploma dobilo 28 Roma i Romkinja. Samo u mojoj kući ih je bilo četiri-pet (smeši se). I imali smo tužitelje, profesore, lekare, inženjere, sudije i tako redom.

Iz toga proizilazi da se danas u Evropi ne može zamisliti niti jedna država Evrope koja u sebi nema niti jednog Roma iz Prizrena. Kada bi smo se susretali na primer na sedmom kongresu, ne daleko, održan je u Zagrebu i na još jednom susretu bilo je nas petoro iz Prizrena. Jedan je predstavljao Hrvatsku, drugi Holandiju, drugi Belgiju, drugi Nemačku a drugi Kosovo. Ali neka... to da smo bili troje iz jedne ulice je sada još zanimljivije. Tu se videlo da svaki put Romi iz Prizrena, uglavnom recimo sa Kosova, i dan danas, drže najviše pozicije u romskim udruženjima.

Bilo u političkom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom aspektu uglavnom mi smo se tu kalili, jako dobro smo se kalili sa jako dobrim relacijama koje smo imali sa profesorom, učiteljem, pijateljem, jezikom... jer Prizren je puno dao za jezik. Na jednom susretu kada sam razgovarao sa eminentnim ljudima sa Sorbone, rektor je imao dvoje dece – jedno 12 drugo 18 godina i razgovarali smo o njegovom mlađem detetu. Pitao me “Koliko godina ima tvoje?” “Moje ima 12. A tvoje?” “I moje ima 12”. Rekao sam “Koliko jezika govori tvoje?” Rekao je “Samo francuski”, rekao sam “Moje govori četiri jezika”. To Prizren daje, jer govorimo romski, na albanskom se školujemo, jako brzo se u međuvremenu nauči srpski ili bosanski. I da živiš u Prizrenu, a da ne znaš turski (smeje se) je malo neizbežno.

Kaljtrina Krasnići: Šta je poticalo emancipaciju Roma na Kosovu? Šta je to bilo, šta je stimulisalo?

Kujtim Pačaku: Nacionalna svest! Godine 1969., se desila kulturna revolucija na Kosovu. Stvorile su se prve kulturne organizacije. Kao što smo spomenuli “Durmiš Aslano” u Prizrenu, Udruženje Roma u Prištini, “Nerudimka” u Uroševcu, jedno u Peći i tako redom. Bilo je to '86-te, ja sam bio prvi koji je otvorio vrata radia, što je neizbežno na Radio Prizrenu. Počela je prva emisija na romskom jeziku možda i u Evropi. I bez ikakve blokade pred sobom, ja sam u prvoj emisiji rekao... [5:52 govori na romskom]... “Dobar dan ljudi, ja sam Kujtim Pačaku, Durmišov sin i mi ćemo početi emisiju na romskom jeziku”.

'86-te, bio je 7. jul, kada je emitovana prva emisija, neki od Roma u Prizrenu ili negde drugde puštali su tiho radio da komšija ne shvati da je Rom (smeši se). '86-te je bilo i ljudi koji su imali jednu [6:24 nejasno] ispred sebe, bili su belji od mene, bili su bogatiji od mene, pa nisu imali nimalo koristi da se izjasne kao Romi; ali ja sam to učinio jer sam bio i sa Akademijom i urednik četiri redakcija, urednik muzike.

Šta se ranije desilo? '86-te ja sam bio učitelj, diplomirani nastavnik osnovne škole “Abdulah Šabani” u Dulji i Blacu. Svaki dan sam putovao dva puta po 28 kilometara da predajem, da održim nastavu muzičkog i fizičkog obrazovanja i nekoliko dodatnih časova geografije. Prijavio sam se na ondašnji konkurs, i primljen sam kao nastavnik znači kao apsolvent i kao profesor u osnovnoj školi “Abdulah Šabani”. Radio sam kao nastavnik, učio sam svaki dan, osnovao sam školski hor, prvi sam se bavio kulturnim aktivnostima u školi gde sam osnovao orkestar čiftelija ili šargija, svaki instrument je bio učesnik u učeničkom orkestru. Pevali smo pesme na engleskom jeziku sa decom, nekoliko puta smo osvojili prvo mesto na opštinskim takmičenjima Suva Reke.

Video sam da škola ima jedan deo polja sa kukuruzom, nedeljom smo organizovali susrete s učenicima dobrovoljcima s lopatama, motikama i tako dalje. I pijucima smo sredili sportski teren, problem su nam bile stative. Hajruš se onda brinuo o šumama oko Dulje i Blaca, nije nam dozvoljavao da uzmemo stative, da isečemo tri-četiri drva, da napravimo stative. Onda, smo se dobro napili, imamo mi jednu kafanu gde smo pili. Kad bih pio čašu vode, nazdravio bih “Hajde, živeli”. On [bi nazdravljao], s alkoholom, ja s vodom, dok ga nismo dobro napili i poslao sam učenike u šumu. Uzeli su drva bez da je ovaj pojma imao, jer sam ga svo vreme, celi dan držao tamo “Hajruš, molim te, omogući nam to zbog škole”, pregovorio sam, “omogući nam da uzmemo drva, da napravimo stative”. “Ne može” govorio je, “državna su, nisu moja privatna. Da su moja uzmite, ali državna ne dam”. Ali dobro, mi smo uzeli te stative, sutradan smo ih odneli i obradili stative.

Napravili smo prve aktivnosti, prve fudbalske turnire četiri paralelne škole u Dulji, Blacu, Javoru [grad] [9:13 nejasno] i Gračevcu čini mi se da... I započeli smo prve sportske aktivnosti u Dulji i Blacu, tih pet godina su bile najlepše godine moje mladosti, kada sam radio tamo kao nastavnik. Trčanje, prolećni kros, trčanje... devojčice su znale da na času fizičkog moraju imati patike. Da ne govorimo o muškarcima, za dečke sedmih i osmih razreda, morali su imati svoje trikoe, da budu u beloј majici, crnim gaćama i da igraju fudbal. Inače, bilo je malo takvih.

I pojavili su jako dobri talenti u fudbalu, pored toga ja sam jako srećan što smo osnovali i Kulturno društvo u Blacu “Avni Rustemi” mojom inicijativom. I počeli su da se pojavljuju izvanredno dobri pevači, Salja Bekteši koju sam uzeo za ruku i doveo u četvrtom razredu. Sećam se “Pevat ćeš!” “Stid me je”.

“Pevat ćeš!” “Stid me je”. Salja Bekteši, Sehije Hodža, Violeta Suka sve pevačice koje su obećavale i imaju svoje snimke, pevaju.

Bio sam takoreći deo tih sela gde smo svaki dan putovali, održavali aktivnosti, dešavalo se da se dve-tri noći nisam kući vratio. Imao sam mesta kod mojih prijatelja gde sam spavao jer su nas čekale druge aktivnosti, opštinska takmičenja i tako redom... Napravili smo izvanredno dobre aktivnosti. I dan danas, kada putujem starim putem Suva Reka-Dulje sa leve strane gledam teren koji smo mi napravili, i za odbojku i za fudbal. Često su moje slike s učenicima u slobodnim aktivnostima moja najveća uspomena.

Da, a sada ćemo se vratiti ovom periodu radija do '98-e godine ili polovine '97-e sam napravio 999 radijskih emisija uživo. Niti jedna emisija nije bila odrađena ili montirana ranije. Volio sam da pravim emisije, počeo sam sa jednom od 15 minuta do 11:15, emisija se zvala “Lago Di Vero” (Pravo jezero) i „Romalen“ (Dobar dan, Romi). Kasnije u dužem terminu, jednom nedeljno po 30 minuta, dok nismo stigli da svaki dan imamo emisiju od 60 minuta.

Kaljtrina Krasnići: Čime ste se bavili u ovim emisijama?

Kujtim Pačaku: Emisije su za temu imale samu istoriju, kulturu, romski jezik; veliki smo akcenat dali na blok da naučimo romski jezik. Pomoću igara, nagradne igre u kojoj smo davali četiri-pet romskih reči nepoznatih za stanovništvo, oni su trebali da stvore rečenice. Onda sa onim velom isped, onom barijerom koju su imali Romi, počeo je da bleđi veo i da se pokazuju kao Romi. Misionarska priroda je bila edukativno-obrazovna. Cilj emisija je bio da podigne osećaj ili savest romske zajednice prema njihovom identitetu, da se ne plaše boje, da se ne plaše predrasuda i tako dalje...

Hteli da se fokusiramo u svakoj emisiji da veći deo bude usmen, manje muzike jer smo muziku mi sami imali u duši, imali u kući, imali svagde, imali smo u džepu muziku stalno. Cilj je bio da podignemo intelektualni nivo Roma, da pozovemo one koji su bar malo imali srednje škole, koji su bili studenti na fakultetu, da promoviramo studente koji su bar malo imali dobar edukativno-obrazovni background, da imamo poeziju. Da defiliraju pevači, da defiliraju tako redom... Ali i nakon perioda '99 još više dolazi do izražaja gde ćemo se fokusirati, ako možemo i u tom delu. To je to šta smo radili... ja sam radio i za romsku redakciju, ali paralelno i za albansku redakciju jer je broj novinara bio mali, i predstavljao sam informacije i na albanskom jeziku za redakciju.

Onda sam počeo 2002-2003 da radim i u drugim medijima turske televizije “Yenidönem”, na radiju i televiziji. Onda su mnogi ostavili radio, započeli su s svakodnevnim emisijama od sat ili dva. Karakteristika je bila da su noćne emisije održavali od 12 naveče do 6 ujutro, i desilo se nešto... jedan vrlo zanimljiv događaj gde sam u toku noći imao... vodio sam evidenciju, bila je kontakt emisija telefonom ili... Do 6 sati ujutro ja sam imao preko 180 [javljanja] slušaoca preko telefona. Vodio sam evidenciju, dvojica-trojica smo bili, znali smo koliko nas traže. Sutradan je direktor OSCE-a pozvao mog direktora na razgovor.

Pre nego što je moj direktor otišao na razgovor sa direktorom OSCE-a, nazvao me je telefonom i rekao “Šta si sinoć napravio? Da nisi nešto napravio?” Rekao sam: “Ne”. Rekao je: “Ko je onaj dečko koji me je držao budnim svo vreme do 6 sati ujutro?” (Smeje se) Jer pravili smo emisije na šest jezika, romskom, bosanskom, albanskom, francuskom, engleskom, ko god se javio imali smo mnoge donatore dok onda pekara... ne sećam se imena pekare, nam je donosila kifle ujutro na dar, jer su pamtili i pekari su ujutro

slušali naše emisije. Emisije su bile jako slušane s pozdravima i čestitkama. Za ceremonije... razne ceremonije, bilo obrezivanja, bilo venčanja, bilo veridbe, i pre rata i posle rata, romska redakcija je bila gotovo rekorder u [broju] čestitki.

Mi smo preskakali i vesti kada smo imali... bez vesti jer ljudi su imali svadbe i došao bi jedan sa deset čestitki, 15 čestitki. Morali smo termine koje smo imali odvojene za pozdrave i čestitke da produžimo tri-četiri-pet puta samo da naši slušaoci budu zadovoljni. Došla je televizija, Balkan TV, Yenidönem, onda smo i na televiziji počeli da proizvodimo izvanredno dobre programe vesti sa svakodnevnim informacijama zaobilazeći copy-paste sistem vesti. Takve nikada nismo voleli, svaki put smo išli na sistem da imamo informacije koje zanimaju Rome.

Jedan drugi događaj na televiziji... nalazimo se pred kamerama, to je magija! Imali smo promter sa koga je novinar ili voditelj emisije čitao velikim slovima, i publika uopšte ne zna da vi čitate. Naše vesti su trajale 15-20 minuta. Desila se tehnička greška u režiji, ja sam se spremio, ušao u studio, sredio svoju kravatu, čekao špicu, dolazi špica emisije, završava se špica ja na promteru vidim komplet emisiju, titlove na albanskom jeziku. Bio je albanski dnevnik, albanske redakcije. Šta da sada radim? (Smeje se) Verujte mi, možda s dve greške, gledao sam na albanskom jeziku, govorio na romskom, gde su mi monažeri, režija, svo vreme preko slušalica govorili: "Možeš li da nastaviš?" kažem {potvrđuje glavom}... dajem signal, imali smo signal kada smo imali olovku u ruci, tako smo se sporazumevali sa kolegom - pomerio bih olovku i time rekao "OK je!" Snimci [prilozi] su kompletno bili albanski, mi smo se trudili da pokrijemo glas snimljen na prilogu, da ne ide glas... nego da ja govorim preko priloga. U novinarstvu morate na sve biti spremni. I emisija se završila i rekao je "Da li je moguće?". To što sam paralelno usisao sve jezike mesta gde živim mi je pomoglo jer se svašta može dogoditi.

Onda su počela i moja tutorstva u Evropi 2002-e, a mnogi smo bili u Evropi. Prvi put nakon rata... i ovo želim da vam kažem. Ja sam završio Ubrzanu akademiju za glumu i režiju kod profesora Faruka Begolija ovde u Prizrenu. Sreo sam Jetona Neziraja i napravili smo prvu dramu "Put za Unmikistan". Bio sam autor dela na romskom jeziku. Upoznao sam Jetona Neziraja, sada direktora Multimedia centra, onda je bio direktor Narodnog pozorišta u Prištini, i pitao me je "Da li si bio u Prištini?" Kažem "Ne". Kaže: "Imaš li nameru da dođeš?" (Smeši se) Kažem: "Zašto da dođem u Prištinu? Šta ima tamo?" Kaže: "Moraš doći! Plašiš se". "Ne plašim se da dođem". "Plašiš se". "Ne plašim se"... On: "Dodi", ja: "Ne!"

Morao sam jednog dana otići, sedeo sam na zadnjem sedištu autobusa, kupio sam četvero-petero novina. Prvi susret je bio sa kondukterom kada mi je tražio novce za kartu, platio sam kartu, a onda sam sat i po ili dva samo čitao novine da mi niko nije video lice. Otvorio sam novine sa lošom predrasudom, ali i sa dozom straha jer 2003-e nije bilo lako da jedan Rom putuje, crne boje, plus da putuje u Prištinu.

Tada me je Jeton dočekao u Prištini, šetali smo po ulici Majka Tereza, "Digni glavu jer je Priština i tvoja"" "Digni glavu" tako mi je govorio i profesor Begoli i Jeton i Enver Petrovci onda... počeo sam da stvaram izvanredno dobro društvo i počeo sam da lomim onu barijeru-led na relaciji Prizren-Priština i obratno.

Profesionalni Život

Kujtim Pačaku: Krenuo sam u Pariz gde sam završio i romologiju na Sorboni. Bio sam i dan danas sam neredovni asistent katedre romologije gde sada ove školske godine radi 14-a generacija dodiplomskog i

treća postdiplomskog studija romologije. Imamo studente iz cele Evrope, vredi spomenuti i Masako, studenticu iz Japana koja perfektno govori romski jezik. Imamo studenata iz Francuske, imali smo iz Albanije, Kosova i drugih zemalja, gde uče romski jezik, ali paralelno imaju pravo da studiraju na drugom jeziku, kao što sam ja 2002., završio kurs francuske civilizacije -Cours des civilisations – da bih imao mogućnost da se zaposlim ili studiram. Ako nemaš kurs ne možeš da se zaposliš jer u Francuskoj da živiš u Parizu, kao i u drugim [stranim] zemljama, prvo trebaš da prođeš francuske procedure, pomoću kojih moraš dobro upoznati kulturu, jezik, tradicije.

Nakon šetomesečnog kursa možete da se fokusirate na studiranje ili posao. I to mi je omogućilo da tamo ostanem dve godine, da stalno radim. Još od faze pre rata i posle rata, ja sam bio dopisni novinar u mnogim evropskim medijima i novinama, gotovo u svima, u Poljskoj, u Slovačkoj, u Austriji, u Parizu, u Albaniji. Nakon toga su počele i objave pesama koje sam ja imao u mojoj svesci poezije. Uvek je moja preokupacija bila kako da izbegnem boju. Mnogi članovi zajednice... kada sam obavljao istraživanja u nekoliko projekata, na primer u Prizrenu i 18 sela, 12 prizrenskih sela organizujući decu u 18 fokus- grupa – “Zašto ne ideš u školu?” “Koji je problem škole?” “Romsko dete na ulici”. “Dete u policiji”. “Dete u bolnici”. “Dete kod lekara”. “Dete u školi”. “Dete u školskom dvorištu.” – 18 fokus-grupa i odatle sam uzeo puno materijala, da prvo potvrdim da mi imamo auto-predrasude koje stvaraju jako veliki problem, onda predrasude o nama koje stvaraju bez da nas iko poznaje.

Počela su prva izdanja, do danas. Ako govorimo o poeziji, imam dela u kojima sam ko-autor knjiga, bilo to za predškolske udžbenike romske dece, tekstovi za školske udžbenike, ali i individualne knjige kao pesnik. Ko-autor sam tekstova u udžbenicima, kao na primer “Malo štene ide u školu. Gde je naše štene?”, grupe autora i tako dalje, za predškolsku decu gde su udžbenici bilingualni na francuskom, engleskom i romskom jeziku. Kasnije sam radio “Romske priče” sa Minom Čiriči iz Albanije gde sam bio prevodilac sa albanskog na romski. Ima drugih udžbenika gde smo radili deo dijalekto-metodologije romskog jezika uz pomoć pesama koje su objavljene u antologiji, ja sam se danas ubacio u radne studentske udžbenike. Eh, kada sam predavao prvi čas mojim studentima u Parizu... svaki put se kod mene desi nešto interesantno (smeje se). Verujte mi, nenamerno taj dan tema nastave je bila “Kujtim Pačaku, pisac”. Niko me od studenata kada sam ušao u dvoranu nije poznavao i održao sam prvi čas.

Počinjem šou, pravim uvod za šou... “kako vam je rekao profesor Kortia Dechia, i danas ja... juče ste učili o Breslavu Papuši, koji je pisac iz Poljske. Eh danas jedan pisac sa Kosova...” Ja im nisam rekao ni odakle sam, to sam ostavio kao iznenađenje jer da sam im rekao da sam sa Kosova, znali bi. I šta se kasnije dešava? Napisao sam Kujtim Pačaku je rođen u Dulji i znak pitanja jer ko zna kada će ovaj čovek umreti (smeši se). I govorim o svojim delima i tako dalje, i tako dalje i tako dalje... Čas se završio i jedan student me pita “A vi nam niste rekli ko ste, odakle ste” (smeje se). Kažem, “Ja sam onaj što ste danas dva puna časa učili o njegovim delima”. Kaže, “Puno bih voleo kada dođem na ispit kod vas, da bude ovo vaše pitanje jer ste detaljno objasnili, nije bilo takvih detalja o Breslavu Papuši ili o Sestrama Dudarov ili o Alji Krasnićiju, ili o Orlan Galušu. Ili o Santino Spineliju ili o drugim piscima koji pišu”. Ja sam dao detalje jer mi nije nimalo teško bilo da im kažem čiji sin je Kujtim, šta je radio u osnovnoj školi, kada je pisao... Znači, bili su mnogo lakši detalji za mene. To je bio vrlo interesantan prvi čas.

Nakon toga u Parizu počinje preporod moje poezije - da sretne pesnika Roma, da razgovara sa njim, i da ga gleda ravno u oči... poezija tog pisca će se sastojati od nekoliko elemenata: slobode, vatre, vode, sunca, neuspele ljubavi. To su stvari koje pisac zna da oplakuje, neuspelu ljubav. Dobar romski pisac zna da uzdigne iz groba neuspelu ljubav i da je oživi. Zna da peva suncu, zna zvezdama da peva, zna

identitetu da peva, to su elementi koje retko možemo... nikada ih ne srećete... romski pisac retko peva svojoj državi, njenoj borbi, njenoj zastavi koja je postavljena negde na Himalajima i kaže, "Do ovde je moja!" Pisac je uvek širokog srca jer mi nemamo mesto gde kažemo, "Aha! Ovo je moje mesto. Moja država i sada... lakše malo". Jako se brzo prilagođavamo mestu u kojem živimo.

Vratimo se u Pariz, tamo sam objavio knjigu na francuskom-romskom jeziku. Napravila je ekspanziju, veliku ekspanziju, knjiga u izdavačkoj kući "Larmata", gde smo uz pomoć slovenske ambasade organizovali veće franko-romske poezije, posećujući ambasade. Počeli smo sa poljskom ambasadam da bi smo završili sa ambasadam Čilea ili Brazila. Otprilike svake noći smo imali veće poezije, bilo u zatvorenim prostorima kao ovde, bilo vani... Kada smo ostajali bez novaca s mojim prijateljem Jean Philipe Raymond, dobrim glumcem Teatra Chatelet, pevali bi pred katedralom... katedralama u Parizu i zarađivali novac. On je recitovao na romskom jeziku, bolje recimo on je pevao na romskom... ja sam pevao na romskom, on na francuskom, ali smo recitovali. Kada bi prošlo 20 minuta, on bi izvadio naprimer {pokazuje rukama kako su sakupljali novac kapom} svi su davali novac. Organizovali smo preko 10-15 večeri poezije u raznim kulturnim centrima.

Počeli su dokumentarni filmovi, tokom mog boravka u Parizu, vodio sam i emisiju na romskom jeziku na Radio Šutka u Makedoniji. Radio sam na Protestantском radiju gde su nedeljne emisije...

Kaljtrina Krasnići: Koje su to godine?

Kujtim Pačaku: To je posle rata, na Protestantском radiju kada je direktor zahtevao da imamo poeziju isključivo na romskom i francuskom jeziku. Znači da sam bio i deo Protestantskog radija, na Radiju Rim... I počeli su razni bijenali u Parizu. Vрати se na Kosovo, idi na jug Francuske, Festival poezije, vrati se na Kosovo, idi u Tuluz na veće Pariza, vrati se na Kosovo, idi u Pariz, idi u Italiju. '94-e i '97-e zaboravio sam da vam kažem da sam bio šampion... (smeje se) pobedio sam, bolje da kažem, osvojio sam prvo mesto za poeziju. Međunarodni festival Roma je u Lancianu, u Italiji, blizu Peskare, u 18 kategorija filma, muzike i tako dalje.

I dva puta sam za poeziju osvojio prvo mesto. Među njima [nagrađenim] je bila i neizbežna pesma, "Boja". Da vam kažem da su moje pesme prevedene na 12-13 svetskih jezika i na kineski jezik. Ali "Boja"... niko nije izbegao "Boju". Sviđala im se "Boja" jer smo mislili... ja sam mislio da ću putem "Boje" u najmanju ruku razbiti predrasude. Crna boja, zar ne?... koja nas karakterizira (smeje se). Reći ću ti malo o predrasudama, autopredrasudama da to što sam ja crn ne smem da se sretnem sa Jetom {upućuje na osobu koja intervjuira}, Jeta je belja od mene... Zašto, kada me Jeta prihvata kao jako dobrog druga? Ja se takođe trudim da ono što primim od Jete možda vratim još dvostruko bolje, tako da se stvaraju ljudske relacije koje nam nedostaju. Ne samo relacije ja-Jeta, može biti ja i Jean Philipe Raymond koji je taman kao ja... boja mu je. Da, oni nemaju one predrasude kao što ih mi na Balkanu imamo.

Od perioda posle rata ja sam i dva mandata bio savetnik bivšeg predsednika Kosova, profesora Fatmira Sejdiua. Hteo ili ne hteo da se baviš politikom, ona će se baviti tobom. Mi se bavimo politikom i onda kada ne znamo da se bavimo politikom, i dete se prema ocu bavi politikom ili obratno. Verujte mi, i to je politika. Ali baviti se politikom za jednu zajednicu, onda je to otvorena igra u politici kada tražiš prava, integraciju, da se primenjuju predloženi zakoni, aktuelni zakoni, da se traži oporavak tvoje zajednice kao što su druge zajednice, kojima se pruža pravo sve prema zakonu, ništa manje, ali i ako dođe više, kažeš, "Hvala! Ovo ću vratiti", ali manje ne.

Politika je kada se romskoj zajednici daju prava na školovanje kao i drugim zajednicama na romskom jeziku, niko nam to ne poriče. Mi možemo imati osnovni sistem, za koji sam ja napravio nastavni plan i program za učenike romske zajednice kao deo ekipe za nastavni plan i program u Ministarstvu obrazovanja. Ali, imamo malo nastavnika koji će preuzeti... kadar je mali, koji će preuzeti da uči decu na romskom jeziku da se ne asimiluju. To je bila politika dok sam bio savetnik profesora Sejdiua. Napravili smo kvotu studenata za rezervisana mesta na fakultetu, što je bila jako dobra stvar. Ne možemo čak ni da popunimo te kvote jer nemamo svake godine deset studenata za upis na medicinu iz romske zajednice, ili na fakultete, nego koliko ima potrebe da se studenti osećaju komotno. Tokom vremena dok sam bio savetnik predsednika Sejdiua pregovarali smo i sa Roma Education Fund u Bugarskoj, i uspeli smo odrediti i stipendije za članove romske zajednice.

Politika je i kada ti kao Rom, kao dobar glumac, vodiš politiku i Jetonu Neziraju kažeš, "Da, sada moraš pisati jednu aktuelnu stvar o tome kako Rome silom deportuju iz zapadnih zemalja", gde je Jeton Neziraj sa olovkom u ruci, i u saradnji sa mnom, napisao ovu dramu, tragikomediju koja je postala hit u Evropi "Yue Madeleine Yue". Prikazuje realnost Roma koji su diskriminisani u zemljama zapada, tako diskriminisane, dovode ih na Kosovo i ovde su Romi 12 ili 15 puta više diskriminisani i to pokazuje realnost. Lunaček, političarka Evropskog saveta, se srela sa mnom u Beču u Volkstheater-u nakon predstave i rekla mi je... ja sam joj rekao "Da li ti se svidela predstava?", ona mi je rekla "Ne, nikako!" Rekao sam „Šta?!", rekla je "Nisam znala da toliko trpite" i rekla je "Ne znam kako si mogao da budeš na sceni sat i 10-15 minuta i da izdržiš sve peripetije koje se dešavaju". Peripetije predstave, kako je mogao otac, kome ucenjuju ćerku, sina... Jeton Neziraj je to napravio na majstorski način da pokaže drugima kako se manipulira i diskriminira ova zajednica.

Moj položaj savetnika profesora Sejdiua je učinio da uđem u politiku. Ja nisam voleo ovu profesiju, ne znam koliko je i drugi vole, ali sam mislio da je glavno oružje za pogađanje pogrešne politike u glavu, kultura. Ja ovaj materijal imam iz kulture, mislim, poznat sam u svakom naselju Kosova. Svako naselje me poznaje kao Kujtima Pačakua, recimo i Balkana. Ja sam poznat i u Bratislavi u romskoj ulici, i u Tirani na primer u naselju "Nikua Avrami". To je jedno jako veliko naselje u kojem sam radio na prvom rečniku na šest jezika 2003. godine inkorporirajući po prvi put albanski jezik u taj rečnik. Poznati sam u naselju Bugarske, u Sofiji me poznaju sva deca, trče za mnom, sviraju, družim se sa njima, ili u Parizu u romskom naselju ili u Tuluzu ili Istanbulu i tako redom.

Stvorio sam dobru reputaciju, svaki put kada sam koristio kulturu kao oružje protiv pogrešne politike upućene prema Romima ili o Romima. Sada sam poslanik u Parlamentu Kosova, predstavljam romsku zajednicu, pre dve godine sam magistrirao i na pedagogiji muzike. Recimo da sam prvi diplomirani magistar. Nažalost, čekam da diplomiraju i kolege iz grupe, trenutno sam jedini koji je diplomirao sa maksimalnom ocenom deset. Ozbiljno sam radio na mojoj diplomu, očekujem da napravim doktorat, u pregovorima sam sa bugarskim Univerzitetom Kiril i Metodije gde želim da doktoriram na jednom specifičnom polju na etno-muzikologiji, stara gradska romska muzika, i uz to zaboravio sam da vam kažem da sam osnovao i prvi oktet u Evropi. Oktet, koji peva akapela pod mojim dirigovanjem. Pevamo stare gradske romske pesme koje su se pevale na Kosovu pre tristo ili četristo godina, jer kada ste pitali "Šta ste radili u emisijama '86-e godine?" to sam zaboravio da vam kažem.

Sada mi je palo na pamet, svaki put kada sam govorio o običajima, romskim svadbama, pitao sam starije, "Pa dobro, da li ste pevali ponekad neku pesmu?" Bilo je to za dobar dan iako smo razgovarali na primer

o pogrebnim ceremonijama. Kažem: “Hajde, stara, pevaj nam još jednu pesmu...” Peva nam pesmu “Oh, oh umreću. Majko, kako ćemo ići pod crnu zemlju?” I kažem, “Odakle ova pesma?” Majka Besa mi ju je pevala, jedna žena koja je živela preko sto godina. Ona mi govorila, “Eh, ovu pesmu me je naučila moja baba, sine moj”. “Da?” A tvoja baba, odakle?” “Od njene babe”. Kada pred sobom u razgovoru imamo majku Besu sa sto godina, njenu babu koja je živela još sto godina i njena baba preko dvesto, ispadne pesma koja ima preko tri-četristo godina, što govori da su Romi na Balkanu preko sedam vekova, sedamsto godina ovde, od njihove migracije sa severnog dela Gornje Indije... ulazimo u istoriju sada (smeje se).

Doneli smo dosta iz Indije. Naše devojke kada se udaju prave noć kane. Kada vezuju neke konce... ja znam da čitam neke znakovi koje pomoću kane stvaraju figure. To su znakovi koje su Romi doneli iz Indije, to je preko 19 hijeroglifa koje su naučnici otkrili da su hijeroglifi doneseni iz Indije, ovde. Te hijerogliffe nalazimo u kani. Ima hijeroglifa na primer, jedna nula i jedna tačka usred nule, kaže “Ovde ne pijte vodu!” Ili jedan drugi hijeroglif je, “Ovde ne pružaju pomoć!” da bi druga grupa koja dođe u to selo shvatila kakvo je stanje u selu. Oni su gravirali u kamenu, na zemlji, na drvetu da druga grupa koja dođe u određeno selo zna, vidi znak, kaže, “Aha, ovde pružaju pomoć. Ovde ćemo se odmoriti”. Ili, “Ovde ne pružaju pomoć, ubili su nekoga i ne približavajmo se”. Znači 19 je hijeroglifa. Ovo je lokalni doprinos Roma iz grupe u grupu.

Kada govorimo o doprinosima treba svakako naglasiti da kultura ima najveću snagu da pogodi politiku u glavu. Pogrešnu politiku u glavu! Doprinos je Roma u muzici i u maloj privredi, pogotovo u Prizrenu. Ovde je postojao orkestar “Prizrenski čergaši” formacija koja je bila sastavljena od Roma, sve Romi. Oni su stvoreni '45 godine kada je stvorena prva radio stanica Kosova, bio je to Radio Prizren i glavna televizijska kuća je emitovala “Prizrenske čergaše”. Imajte na umu da je svaki dan otvaranje programa jedne institucije bilo s Romima. Kasnije ima dokumentata gde veliki Fan Nolji odlučno objašnjava romsku kulturu i muziku. Na ovo retko nalazimo kod drugih pisaca.

“Zotëri a doni qymyr?” [Gospodine, želite li ugalj] ili “Luli i vocërr” [Mali Ljulji], svi znamo, niko nije razmišljao ko je mali Ljulji. Kako želi da proguta učitelja sa svim njegovim cipelama, da li može biti Rom? Miđeni to nije objasnio. Ili doprinos Roma kao muzičara gde je opus muzičkih tačaka bio isti, od recimo dvadeset ili trideset muzičkih tačaka, i Romi su svirali. Taj opus su delili ili svirali kod Roma, isti kod Albanaca, isti kod Srba, isti kod Turaka (smeje se). Gledajte, ista muzika, sviraju je Romi, ali u mnogim grupama zajednica. Zna li šta se ovde desilo? Ovde se desilo da su kolo “Šota” Romi svirali kod Srba, i Srbi su plesali “Šotu”. Zna li to? Pogledaj kakav indirektan doprinos, nevidljiv.

Romi su bili glavni nosioci muzike, koji su putem muzike povezivali zajednice, ili su kod Turaka svirali bugarska kola koje je igrala turska zajednica. Zna li šta je najinteresantnije? I žene su to igrale. I isto su Romi igrali sada. Isto tako su Romi igrali i šotu. Vidite, Romi, kao orkestar kao nosioci muzičkih kultura, gde niti jedna zajednica nije rekla, “Ne, ne volim šotu!”, nikako. Znači, Romi su bili glavni prenosiooci.

Drugi primer, možda vaša generacija nema informacija, kada su ljudi išli u vojsku, mladi, u narodnu vojsku tadašnje Jugoslavije... niti jedan vojnik nije krenuo prema autobusu ili vozu bez muzike. Bilo je čudno da ode jedan vojnik bez muzike Roma. Ovde u Prizrenu je bilo jako moderno da se ide u vojsku sa muzikom... da kreneš na železničku stanicu. Drugo je, drugi primer je da kulturne institucije Kosova, bilo pre rata, ili posle rata, niti jedan orkestar, niti jedno muzičko društvo nije moglo da postoji bez Roma, bilo “Šota”, gde su dva-tri muzičara bili Romi, iako instrumentalci profesionalci, bilo orkestar Radio Prištine, bilo Društvo “Agimi” [Zora]...

Rat

Kujtim Pačaku: Rat je bio užas. Teško je kada se nađeš između dve vatre. Mi smo bili deo tog sistema. Gde god se okreneš, top... biti ćeš pogođen. Za romsku zajednicu bilo je jako teško, iako se treba realno reći da prilog Roma nije bio nimalo mali, pomažući i kosovskom stanovništvu na jedan ili drugi način. Svaki put kada si manjina usred ratovanja... za nas je rat bilo nešto jako nepoželjno jer izgubiš prijatelja, izgubiš komšiju, koga god, koje god nacionalnosti bio.

U Prizrenu su sve zajednice živele zajedno, ali došlo je do onoga neizbežnoga do rata, tada je većina stanovništva i pre rata i tokom rata i nakon rata migrirala u druge države, iako je od '69 godine počela migracija Roma u druge zemlje jer su tada Romi na legalan način migrirali preko Zavoda za zapošljavanje. Migrirali su i tamo ostajali.

Period nakon rata je bio težak, naći posao, radovati se slobodi Kosova, jer mi Romi smo se radovali... rekao sam Jeti... kasnije od svih. Ako se celo Kosovo radovalo u junu '99 oslobođenju Kosova, mi smo se radovali tri-četiri godine kasnije, jer je bilo puno partizana koji možda nisu ni malo doprineli kosovskom ratu. Mi to jako dobro znamo, i vi znate. Prethodno smo razgovarali sa Jetom... razgovarati ćemo o politici dokle možemo držati ruku na ringli šporeta. Kada ruka počne da peče (smeje se), odmah ćemo je maknuti.

Ono što se desilo tokom rata, ne smemo da zaboravimo. Nego se trebamo toga sećati sa gledajuću unapred da razvijemo Kosovo. Znači, mi smo bili ti koji su se zadnji radovali slobodi. Najkasnije jer jezik, pogrešne informacije ko su bili Romi uzete ad-hok. Da li su bili saradnici Srba, ili nisu bili saradnici Srba. Nikada, ni Srbi danas ne govore da su Romi bili njihovi saradnici. Niti Albanci ne govore o Romima koji su dali podršku Albancima. Mi znamo poimenice, mnogo Roma je dalo podršku Albancima tokom rata, ali je malo promovisan doprinos Roma. Ali da ne govorimo više o ratu...

Poezija

{Recituje poeziju "Boja"}

Boja

Zašto se plašiš, zašto se skrivaš?
Sram te je boje tvoje kože?
O, čoveče!
I tebe, i mene, i one ostale
Stvorio nas je Bog.

Slušaj!
Pod bojom tvoje kože
skrivena je duga,
unutar tvoje duše.
Zato, glavu gore!

Ovo je recitovao i profesor Petrovci na romskom jeziku. Zanimljivo je da sam ja uspeo da napravim događaj od moje poezije, i gospođa Nedžmije Pagaruša i profesor Enver Petrovci i ostali da recituju na romskom jeziku, ja recitujem na albanskom jeziku. Profesor Petrovci izvanredno govori poeziju na romskom. On je po prvi put, na romskom jeziku recitovao pesmu “Unë” [Ja] {recituje poeziju}

Ja

Da

da, Rom sam!

Ja koji sada stojim pred vama,

sam od praunuka Ganga

i kćeri Bistrice.

Spavam pod Himalajima ili spavam pod Šarom,

gde god bilo.

Čudo je

Ja nikad nisam dovoljno bio

beo za bele niti

dovoljno crn za crne.

Došao sam samo da vam poklonim nekoliko stihova.

Da dobijem neki pljesak u zamenu,

i to mi je dovoljno da budem zadovoljan vama!

Od sedam-osam naslova, prošla knjiga je bila “Oko vatri”. U toj knjizi smo imali svadbu. Kada ste me pitali šta uglavnom sadrže vaša poezija, u ovoj pesmi sam odlučio da napravim svadbu (smeši se). U njoj je rođenje Roma, njihov razvoj, etapa njihove svadbe. I na kraju sam namerno ostavio pesmu kako mi ispraćamo goste i kažemo KRAJ.

{Recituje pesmu “Kraj”}

Eto to je naš kraj.

Jedemo i pijemo onoliko koliko nam je Bog dao.

Hajde, u dobru se gledali!

Tako mi pozdravljamo goste – koliko nam je Bog dao (smeje se). Kratko je, ali ima izvanredno veliku poruku kada mi ispraćamo goste na odlasku sa svdbe.

Snovi

Kujtim Pačaku: San! U filozofskom aspektu, traje tri-četiri-pet sekundi dok si u snu... svemu je kraj. On daje povod da vi tražite njegov razvoj, san s kojim ste se u toku sna suočili. Bili ste loš trkač u snu, nikako niste mogli da učinite korak više (smeje se) od nekog drugog. Vodili ste ljubav sa nekim, probudili ste se... užas! Nije istina. Usnuli ste vašu majku koja vas je odavo ostavila i otišla na sedmo nebo, probudili ste se, niste je više imali.

Ah ne! Ova, je o snu. Dok, ova o realnosti kod mene nema kraja. Ima početak, jer ja sam rođen. Mi imamo običaj kada se rađamo, majka ili neko drugi nam peva jednu molitvu iz Kur'ana i daje nam ime na uvo (smeši se). Razne etape... iako život prema meni, hajde da govorim kao intelektualac, ima pet etapa: rođenja, razvoja jedna etapa, ženidbe jedna etapa, rasta, starenja i kažeš "Zbogom". Mi u Prizrenu kažemo Bağrem Bahçe [Bagrem bašča], znaš li... (smeje se). Ali, nikada snovi jednog realnog intelektualca, jednog pesnika, san jednog umetnika se ne završava niti zadnjeg dana kada je osoba obavijena čefinom i kada mu hodža nad glavom peva. Nezavršen je [san] jer on misli da će u posmrtnom životu, da nastavi život jer ga čekaju 72 lepotice sa crvenim vinom. On se još uvek kod mene nastavlja, jer moj najveći san je da imam nešto što niko nema... mnogo prijatelja i prijateljica. Znaš li šta znači kada imate puno prijatelja i prijateljica, vi ste najbogatiji čovek na svetu. Novac je nula, zarez nula, nula, nula za čoveka koji je zdrav u glavi. Za čoveka koji ima poreklo, seme zdrave porodice. Novac ne izgrađuje čoveka! Postoje mnogi koji žele da žive u Parizu, da žive u Prištini, da žive u Kambodži, da žive u Italiji, u Rimu i tako redom. Ne, ne!

Oni [snovi] se mogu ostvariti, ali ja imam želju da imam puno poezije. Bio je jedan deo mojih snova, da ostavim dvesto – tristo pesema za sobom, pa da kada umrem, [zapravo] ne umrem nikada. Definitivno ja kada počnem da pišem poeziju o mojoj jako mladoj ženi, o Jeti, o vama, ili o nekome drugom, mi prelazimo negde drugde. Nećemo se videti na ovome svetu, ali će neko otići u neku biblioteku da otvori neku knjigu poezije i da kaže, "Čekaj malo, ovaj čovek... Jeste...". Mi znamo da je Dostojevski nestao, Tagora je nestao, Nehru je nestao, sestre Dudarova su nestale, Ana Ahmatova je nestala, Naim Frašri takođe, Miđeni da... ali pogledajte kako su živi sa nama.

Osoba koja ostavi na ovom svetu nešto besmrtno, nikad ne umire!